

Creatief zoeken naar bronnen

Een examen maken over omgevingsgeschiedenis

De geschiedenis van de woonomgeving van de leerlingen vormt geen onderdeel van het examenprogramma geschiedenis. Dat is jammer. Het herkennen van de geschiedenis in je eigen omgeving brengt immers het verleden dichterbij en maakt het betekenisvol voor de leerling. Een lokaal examen heeft dus meerwaarde. Een verkenning van de aanpak van een dergelijk examen aan de hand van de stad Alkmaar.

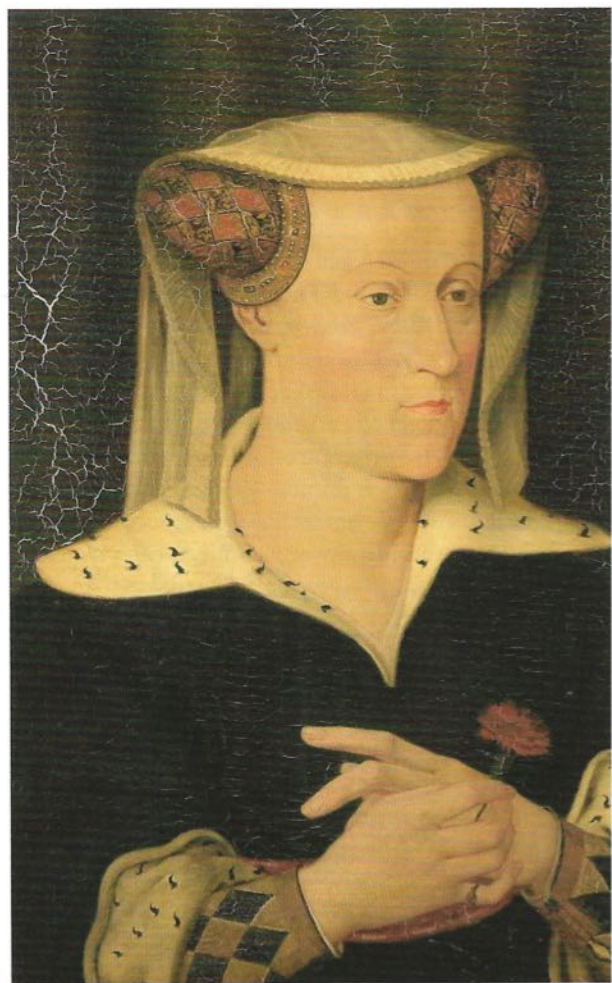
Lokaal examen

Om haar leerlingen voor te bereiden op het vwo-examen geschiedenis ontwikkelde de Alkmaarse geschiedenisdocent Stefanie Schipper-Fijma in samenwerking met het Regionaal Archief Alkmaar een oefenexamen op basis van historische bronnen uit Alkmaar. Het Alkmaars examen staat op de website van het archief en op het educatieve platform GeschiedenisLokaal.

Stefanie Schipper-Fijma
is docent geschiedenis
op het Mummellius
Gymnasium in Alkmaar.

Jacoba van Beieren, bij de genade Gods gravin van (...) Holland en Henegouwen, maakt bekend dat de poorters en goede gemeente van de stad Alkmaar onder onze onderdanigheid zijn gekomen (...) en dat zij heeft bevolen alles voor ons te doen dat trouwe onderdanen horen te doen (...) en dat (...) negen gilden uit Alkmaar elk jaar op Goede Vrijdag negen dekens mogen kiezen. (...) En deze negen dekens zullen 16 hoofdmannen kiezen (...) en de hoofdmannen en dekens zullen drie burgemeesters en zeven schepenen kiezen (...) Ook zullen wij onze stad zo goed als wij kunnen te hulp schieten, mits de stad de achterstallige betalingen voldoet, te betalen binnen 5 jaar na de datum van dit bericht.

Dit document waarin Jacoba van Beieren de gilden van Alkmaar grote invloed verleent in het stadsbestuur in ruil voor steun in haar strijd tegen haar gewiekste neef Filips de Goede bleek een bruikbare vondst in een zoektocht naar een bron voor een toetsvraag in een schoolexamen over de historische context 'Lage Landen'. Leerlingen zouden, middels de vaardigheid continuïteit en verandering, in staat moeten zijn deze bron te koppelen aan hun kennis over centralisatiepolitiek en particularisme passend bij de late middeleeuwen. Overigens is deze tekst een eigen vertaling (en inkorting) van de middeleeuwse Nederlandse versie – de transcriptie is op het Alkmaarse deel van geschiedenislokaal.nl beschikbaar – naar een voor leerlingen leesbare bron. Ook de begrippen dekens, hoofdmannen en schepenen dienden verklaard te worden. Tot slot verdiende de vraag enige structurering.

Portret van Jacoba van Beieren (1401-1436), gravin van Holland en Zeeland. Schilderij door Pieter Sebes, 1879.

Voorbeeld toetsvraag

Uit het privilege blijkt dat:

1. de verhouding tussen Jacoba van Beieren en burgers van de stad Alkmaar continuïteit laat zien met politieke verhoudingen in de Vroege Middeleeuwen;
2. er op politiek gebied ook sprake is van een verandering ten opzichte van de Vroege Middeleeuwen.

Ondersteun beide conclusies, elk met een argument waarbij je verwijst naar de bron.

Deze 'lokale toetsvraag' prikkelde de nieuwsgierigheid: niet alleen naar welk materiaal er nog meer digitaal beschikbaar was, maar vooral of meer bronnen zich goed zouden lenen voor toetsvragen. Met als grootste uitdaging: een volledig Alkmaars examen.

Onhaalbare tijdvakken

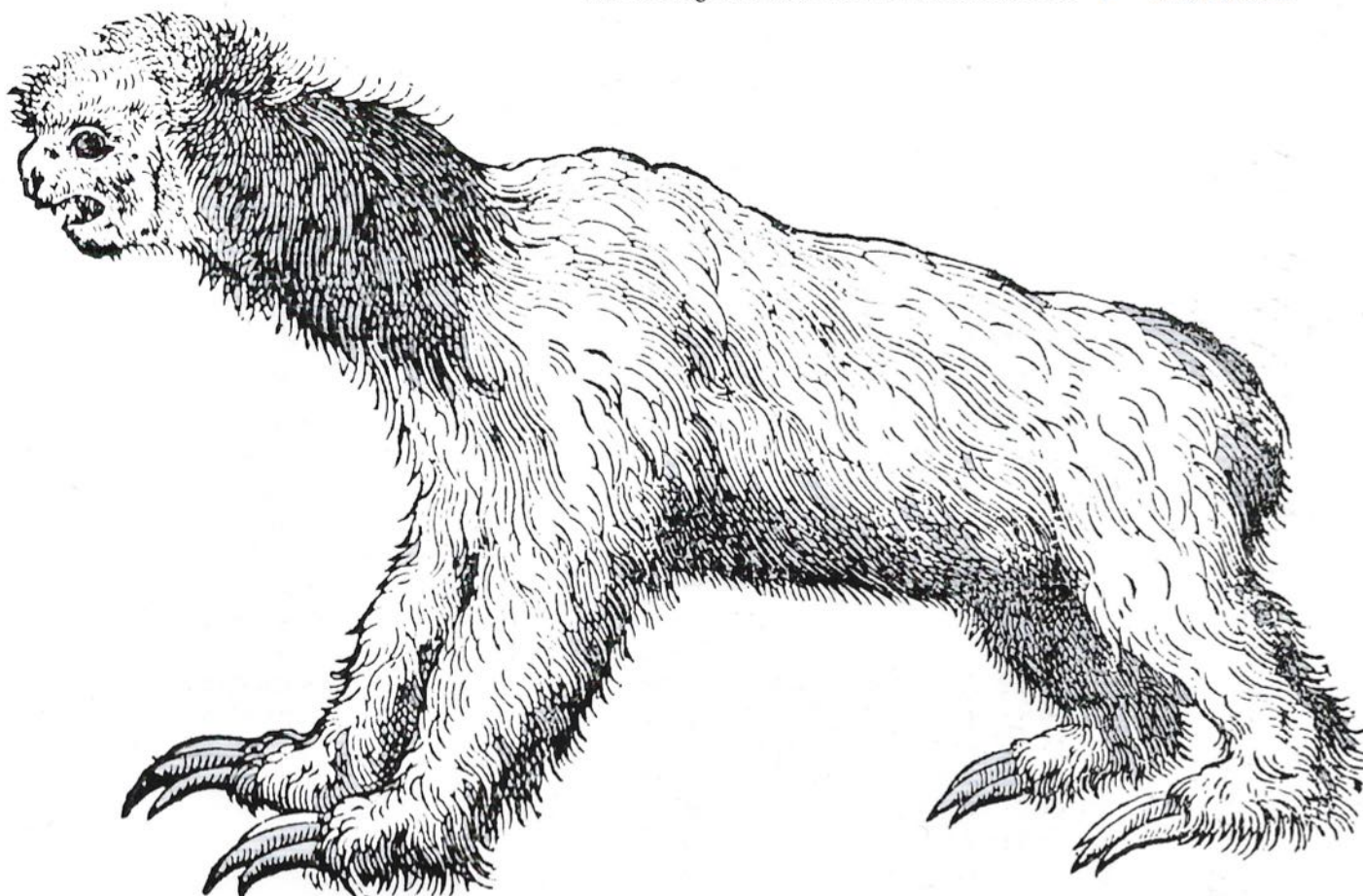
Hoewel gedigitaliseerde bronnen, boeken en websites over de lokale geschiedenis en publicaties van de archeologische dienst de mogelijkheid van een lokaal examen toonden, leek het examenprogramma verschillende onmogelijkheden voor een lokale vertaling te bieden. Alkmaar begint immers vanaf ongeveer het jaar 1000 een plek in de geschiedenis in te nemen, waardoor de tijdvakken Jagers en Boeren en Grieken en Romeinen niet haalbaar leken. Bovendien legde Grote Pier in 1517 niet alleen grote delen van de stad, maar ook het gehele stadsarchief in de as, waardoor vele bronnen over de vroege geschiedenis van de stad verloren zijn gegaan. En wat te doen met de historische contexten over Duitsland en China? Deze lenen zich niet direct voor een vertaling naar lokale geschiedenis, wat gezien de verhouding tussen oriëntatiekennis en historische contexten op het cse (circa 35 tot 65 procent) een obstakel zou kunnen worden.

Een tweesporenbeleid bood meer helderheid. Een inventarisatie van geschikte lokale bronnen, relevante historische gebeurtenissen en personen gaf inzicht in (op het eerste oog) geschikt materiaal per kenmerkend aspect. Een analyse van de eindexamens van de afgelopen jaren bracht zowel inhoud (welke onderwerpen en vaardigheden worden veelal getoetst?) en vorm (hoe worden inhoud en vaardigheden getoetst?) in kaart. Waar het geïnventariseerde (bron)materiaal en vraagtypen en/of inhoud uit het cse elkaar kruisten, ontstonden mogelijkheden voor nieuwe toetsvragen.

'Het examenprogramma leek verschillende onmogelijkheden voor een lokale vertaling te bieden'

Eén manier om de kruisbestuiving tussen kenmerkende aspecten en lokale bronnen te bereiken, was het vertalen van de KA's naar passende (archief) bronnen of historische gegevens. Zo werd de bron over Jacoba van Beieren en de Alkmaarse gilden gevonden door bij het kenmerkende aspect *Begin van staatsvorming en centralisatie* de zoektermen 'gilden Alkmaar', 'keuren' en 'privileges' te hantieren. In verschillende eindexamens is het kenmerkende aspect *De bijzondere plaats in staatkundig opzicht en de bloei in economisch en cultureel opzicht van de Nederlandse Republiek* gekoppeld aan de religieuze tolerantie van de zeventiende

Een luiaard in een natuurwetenschappelijke encyclopedie van Carolus Clusius uit Alkmaar, 1605. Het werk is een van de bronnen in het Alkmaars examen. Collectie: Regionaal Archief Alkmaar.

eeuw. Alkmaar was een van de eerste steden die in deze eeuw Joden toeliet binnen de poorten. In de zoektocht naar geschikt bronmateriaal voor een toetsvraag bracht het Regionaal Archief Alkmaar (RAA) uitkomst. In een van de vele blogs over archiefstukken was een passage opgenomen uit de Resolutie van de Alkmaarse vroedschap van 10 mei 1604 over de vestiging van Joden in de stad. Deze input leidde tot een toetsvraag in het Alkmaars examen.

Voorbeeld toetsvraag

Op verzoek van Filip de Jood uit naam van verschillende huisgezinnen van Joden en Jodengenoten, zowel van Portugese als van andere nationaliteiten, is besloten en toegestaan dat zij hier in de stad zullen mogen komen en net zo rustig en in zekerheid kunnen verblijven en wonen als de andere goede burgers en onderdanige inwoners van deze stad, en hun geloof belijden.

Geef aan, waarbij je je antwoord telkens ondersteund met een ander kenmerkend aspect:

- welke bestuurlijke omstandigheden Joden uit verschillende Europese landen geen vrijheid gaven hun geloof te belijden in hun thuisland, en
- waarom juist in een stad als Alkmaar deze vrijheid er wel was.

Chinees restaurant Het Oosten kent een interessante geschiedenis, die te koppelen is aan de context over China. Foto: J. Elsinga. Collectie: Regionaal Archief Alkmaar.

Behalve stadsrechten, stadskeuren, privileges enzovoort kunnen KA's ook verwerkt zijn in dagboeken, reisverslagen, brieven, romans, wetenschappelijke publicaties en kranten. Dit vraagt een vrij gerichte zoektocht, waarbij je als docent flink afhankelijk bent van de mate waarin een archief deze bronnen toegankelijk heeft gemaakt. Voor het Alkmaars examen is enkel gebruikgemaakt van materiaal dat digitaal en in transcriptie beschikbaar is.

Invloedrijke personen

De eindexamens geschiedenis laten de laatste jaren verschillende vraagtypen zien die regelmatig terugkeren. Het bekendste voorbeeld is uiteraard de chronologievraag over de tien tijdvakken, standaard de eerste vraag op het eindexamen. Een zoektocht naar invloedrijke Alkmaarse personen leidde tot een overzicht van burgemeesters dat prima verwerkt kon worden in een chronologievraag. Lokale personen leenden zich ook goed voor het vraagtype waarbij leerlingen geacht worden gegevens van een historisch persoon te koppelen aan kenmerkende aspecten. In het Alkmaars examen konden aan de hand van de zeventiende-eeuwse arts Cornelis Bontekoe en de twintigste-eeuwse tv-persoonlijkheid Rudi Carell leerlingen bevraagd worden over verschillende kenmerkende aspecten. Opvallend genoeg bood dit stramien ook een mogelijkheid om de lastiger te verwerken HC China op te nemen in de toets.

Voorbeeld toetsvraag

In 1953 opende het eerste Chinese restaurant van Alkmaar zijn deuren. Eigenaar van restaurant Het Oosten (Tong Fang in het Chinees) was Chu Kuang. Chu Kuang is verschillende keren tussen China en Nederland geëmigreerd:

1. In 1932 vertrok Chu Kuang, die tot dat moment diende in het leger van de Kwomintang onder leiding van generaal Chiang Kaishek, naar Nederland en begaf zich aldaar in de textielhandel.
 2. In 1948 besloot Chu Kuang vanwege de tegenvallende inkomsten in Nederland met zijn Nederlandse vrouw en hun twee kinderen het geluk in China te beproeven.
 3. In 1949 vluchtte Chu Kuang met zijn gezin op een klein schip naar Taiwan, alwaar zij een restaurantje begonnen. Vanuit Taiwan emigreerden zij uiteindelijk naar Alkmaar.
- Elk van zijn emigraties is een gevolg van de politieke situatie in China of Nederland op dat moment. Toon dit aan voor elk van zijn emigraties.

Soms bleek het mogelijk een bestaande vraag uit een eerder eindexamen letterlijk te kopiëren, waarbij enkel de gegeven bron of informatie vervangen hoefde te worden door een lokale variant. In het eindexamen vwo 2016 was een vraag opgenomen waarbij leerlingen aan de hand van een in Utrecht gevonden muntenschat het gangbare beeld van de vroege middeleeuwen moesten nuanceren. Een vergelijkbare muntenschat kent Alkmaar niet, maar met andere gegevens afkomstig uit publicaties van de archeologische dienst kon de vraag toch vorm krijgen.

Voorbeeld toetsvraag

Twee gegevens over opgravingen in de binnenstad van Alkmaar:

1. In 1853 werd bij werkzaamheden aan de Paardenmarkt een klein gouden muntje uit de zevende eeuw gevonden met de inscriptie *Dorestati fit Madelinus monetarius* (te Dorestad gemaakt door Madelinus muntmeester).
 2. In 2001 werden bij opgravingen in de Doelenstraat enkele scherven gevonden van scherven uit de 6e tot en met 8e eeuw, afkomstig uit de Eifel.
- Deze twee gegevens nuanceren het gangbare beeld van de Vroege Middeleeuwen. Leg dit uit en ondersteun je antwoord met een kenmerkend aspect.

De grootste uitdaging

De historische contexten laten leerlingen dieper op de stof ingaan dan de kenmerkende aspecten. Dit bood mogelijkheden voor een lokale vertaling. Specifieke begrippen uit de contexten vormden goede zoektermen voor bronmateriaal. Via het begrip 'Groot Desseyn' kon een koppeling worden gemaakt met de Alkmaarse burgemeester Floris van Teylingen als lid van een commissie van de WIC. De context 'Verlichting in theorie en praktijk' gaat in op de 'ismen', waarover snel materiaal te vinden is uit de lokale politieke geschiedenis: de eerste socialistische partijen, conservatieven versus liberalen in het stadsbestuur en demonstraties voor algemeen (vrouwen)kiesrecht. Vanaf de negentiende eeuw is er bovendien ook fotomateriaal beschikbaar als bron.

De grootste uitdaging voor een lokaal examen vormen de contexten 'China' en 'Duitsland'. Het voorbeeld van de vraag over de Alkmaarder Chu Kuang laat zien dat het mogelijk is een link te leggen, maar tevens dat dit van het toeval afhangt. Immers, had Chu Kuang zich niet in Alkmaar gevestigd, was deze vraag nooit tot stand gekomen. Het vermoeden dat over grote gebeurtenissen in deze landen destijds ook op lokaal niveau geschreven werd, bleek juist. Krantenberichten werden zo een oplossing om deze historische contexten toch in het Alkmaars examen te verwerken. In het krantenarchief van het RAA leverden de zoektermen 'China', 'oorlog' en 'opium' en het filter 'negentiende eeuw' niet het gewenste resultaat (een bericht over de Opiumoorlogen) op, maar wel een bericht over de Eerste Chinees-Japanse Oorlog (1894-1895). Aanvankelijk leek het artikel vanwege de inhoud en de lengte niet bruikbaar voor een toetsvraag, totdat bleek dat bepaalde passages goed los te knippen vielen en bovendien te koppelen waren aan de Zelfversterkingsbeweging, een begrip dat de leerlingen moeten kennen. ►

Alkmaar tijdens het beleg door de Spanjaarden in 1573. Op de voorgrond het Spaanse legerkamp in Oudorp, in de verte ligt de stad. Schilderij uit 1603. Maker onbekend. Collectie: Stedelijk Museum Alkmaar.

Voorbeeld toetsvraag

Voor de bewoners van het Hemelse rijk is de les, die Japan hun toediende, even gevoelig als leerrijk. In de plaats van zelfgenoegzaamheid wordt de overtuiging gewekt, dat de westerse beschaving althans in zoverre boven de oosterse staat, dat een bevolking van 40 miljoen bij machte is een [volk] van meer van 400 miljoen op eigen gebied te verslaan. Op hun beurt zullen thans de Chinezen naar school gaan in Europa en tot het besef komen, dat de Westerlingen allerminst die barbaren zijn, waarvoor zij hen hielden (...).

Noch grote matigheid, noch grote werkkraft kunnen een volk vooruitbrengen, indien het geen mannen heeft die nieuwe takken van industrie doen ontwikkelen, nieuwe bronnen van welvaart openen en op wetenschappelijk gebied uitmunten.

Het grote verschil tussen de Chinezen en Japanners ligt nu juist daarin, dat de laatsten in Japan tijdig aan het bewind zijn gekomen. In China niet. (...)

De mogelijkheid is zeker niet uitgesloten dat ook in China thans in de regering een meer vrijzinnige geest zal heersen; zo men wil, kan men dit het nuttige gevolg van de tegenspoed noemen.

Maar hoger staat een volk dat geen tegenspoed behoeft, dat aan praktische en kundige lieden de plaats weet te geven, die in het maatschappelijk leven hun toekomst, ten gevolge waarvan de gehele natie voordeel behaalt en in aanzien toeneemt.

Op basis van deze bron vallen de volgende conclusies te trekken:

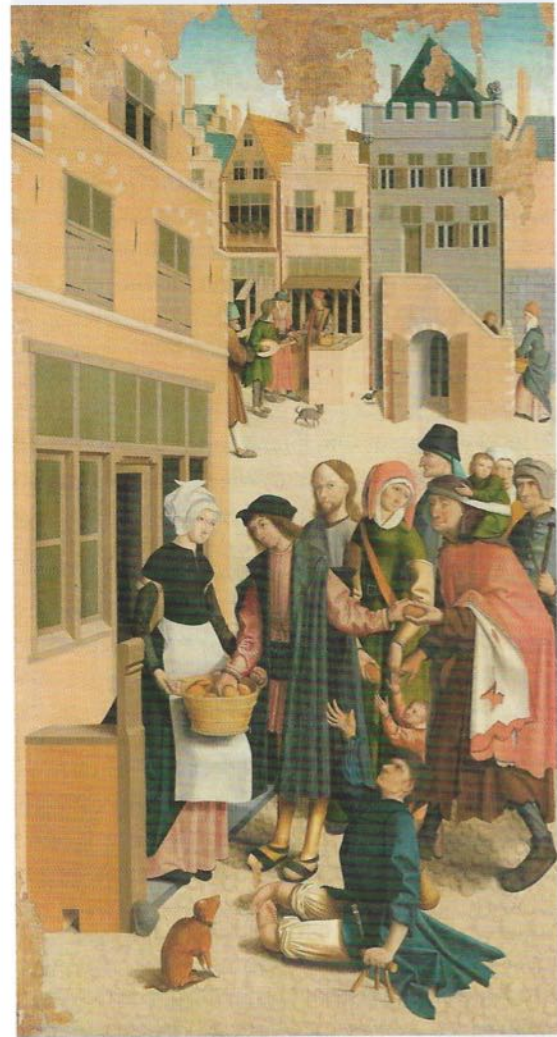
1. De Alkmaarsche Courant sluit met dit bericht aan bij een uitgangspunt van de Zelfversterkingsbeweging.
 2. De houding van de Alkmaarsche Courant ten opzichte van China geeft voeding aan de onvrede van de Bokseers.
- Ondersteun beide conclusies, telkens met een passende verwijzing naar de bron.

Een van de panelen van *De zeven werken van barmhartigheid*, toegeschreven aan de Meester van Alkmaar, 1504. Collectie: Rijksmuseum Amsterdam.

Voor een vraag over de historische context 'Duitsland' werd dezelfde truc toegepast. Aan de hand van een krantenbericht over de Economische Bond krijgen de leerlingen vragen over het ontstaan van de Weimarrepubliek en de angst voor een communistische omwenteling. Begrippen uit de context als 'nazificatie' en 'totalitaire dictatuur' zijn goed terug te vinden in bronnen over de bezetting van Nederland, waardoor deze context meer mogelijkheden bood dan die over China.

Gedegen kennis nodig

Soms inspireerde een bron of gegeven uit de lokale geschiedenis meteen tot een vraag. Het loont dus om flink rond te struinen in (archief)bronnen. In *De zeven werken van barmhartigheid* van de Meester van Alkmaar is bijvoorbeeld de *bonum commune* goed terug te vinden. Een bericht uit de *Alkmaarsche Courant* over een vaccinatiecampaagne tegen de pokken in 1804 was een toevallige vondst waarmee het verlichte denken prima te bevragen viel. Deze voorbeelden laten tevens zien dat een gedegen kennis van het examenprogramma een vereiste is om een koppeling te kunnen maken met een bron.

Voorbeeld toetsvraag

Met dit schilderij kun je aantonen dat rond 1500 in Alkmaar:

- ten opzichte van de Middeleeuwen een verandering plaatsvond op het gebied van zorg en
- dat men hierbij handelde vanuit het uitgangspunt van *bonum commune*.

Geen polsstokbriefjes

Er waren verwachtingen over welke iconische personen en gebeurtenissen in het lokaal examen hun opwachting zouden moeten maken, maar in veel gevallen bleek dat een plek in de toets niet haalbaar was door het ontbreken van geschikt bronmateriaal. Zo vielen Wollebrandt Geleynse de Jongh (handelaar voor de VOC), Jan Arentsz (hervormer), de polsstokbriefjes van het Alkmaars Beleg en Cornelis Drebbel helaas buiten de boot bij het Alkmaars examen.

Eén persoonlijke wens bleek wel realiseerbaar: oud-rector Jaap Hemelrijk van het Murmellius Gymnasium kreeg een plek in de toets. Zijn in eigen beheer gepubliceerde kampherinneringen aan Buchenwald en Sachsenhausen leverden een bron op waaraan het begrip 'Volksgemeinschaft' uit de context 'Duitsland' gekoppeld kon worden.

Voorbeeld toetsvraag

Over de barak in Sachsenhausen:

Ons tafelhoofd was een Duitse communist, een echte kemphaan, Reineke genaamd. Hij zat al 10 jaar in Sachsenhausen, iets ongelooflijks, en was dan ook in eigen ogen en die van ons een wondermens, niet dood te krijgen blijkbaar.

Veel jaargangen van gevangenen had hij overleefd; hele ladingen nieuwe transporten had hij zien bezwijken aan de kwellingen die hij met slechts enkele anderen te boven was gekomen.

Over de aankomst in Buchenwald:

We kwamen eerst in de rustige beslotenheid van een administratielokaal. (...) Er werd onmogelijk veel gevraagd (...). Je naam, nationaliteit, beroep en geboorte werden gevraagd. Je gaf je naam op en kreeg een nummer (...). Ook de datum van je gevangennamen en de reden daartoe wilde men weten. Of je gehoord en gevonnist was; of je soms jood was. Ik loog zonder gemoedsbezwaar.

Leg uit dat zowel de lange gevangenschap van Reineke als de leugen van Hemelrijk over zijn Joodse identiteit gevolgen zijn van de gedachte over Volksgemeinschaft.

Het zoeken naar bronmateriaal voor een lokaal examen is meteen een heerlijke duik in het verleden. Voor het Alkmaars examen zijn vele prachtige bronnen de revue gepasseerd. Echter, niet elke bron was geschikt voor een toetsvraag op leerlingniveau. Zo moest de bron niet te lang zijn. In sommige teksten kon worden gesneden, waarbij het de kunst was om een lopende, begrijpelijke tekst over te houden. Bronnen in Latijn of Oudnederlands

moesten worden omgezet in begrijpelijk Nederlands, waarbij specifieke historische begrippen toelichting behoeften. De bronnen moesten ook een duidelijke link bevatten met de geleerde stof. Dit kan een aardig obstakel zijn bij het zoeken; de bronnen zijn destijds immers niet gemaakt met de gedachte dat daarmee ooit een scholier moet kunnen worden getoetst op oriëntatiekennis of kennis van een of meerdere examenonderwerpen.

‘Het zoeken naar bronmateriaal is een heerlijke duik in het verleden; er zijn vele prachtige bronnen de revue gepasseerd’

Het Alkmaars examen laat zien dat een lokaal examen weliswaar niet geheel overeenkomt met het eindexamen, maar dat een hoge mate van representativiteit bereikt kan worden. Dit is overigens sterk afhankelijk van de plaats: Nijmegen zal een stuk verder komen dan Lelystad. Ook de beschikbaarheid van (digitaal) bronmateriaal is een belangrijke factor voor succes. Daarnaast is een lokaal examen enkel te maken wanneer men beschikt over voldoende kennis van het examenprogramma en de eindexamens geschiedenis. Met geschiedenislokaal.nl is hiervoor een goed platform ontstaan; hier kunnen archieven bronnen aanleveren die door vakdocenten kunnen worden omgevormd tot toetsvragen. Een dosis omdenken, creativiteit en enthousiasme kan hierbij goed worden gebruikt. Men moet immers werken met het bronmateriaal dat er is, waardoor deze vonden de keuzes van personen en gebeurtenissen bepalen en uiteindelijk de toets vormgeven. ●

Anton Mussert en WA-mannen op de Alkmaarse kaasmarkt, 26 juni 1942. Fotograaf onbekend. Collectie: Regionaal Archief Alkmaar.